

Бессонов Н. Ю.,
аспирант кафедри германської філології
Донецького національного університету

МОДЕЛЬ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ КАУЗАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В статье в рамках конструкционной грамматики рассматриваются особенности каузативных конструкций с глаголами-связками в разноструктурных языках. Представлен обзор основных подходов к изучению каузативных конструкций, предложена модель сопоставительного анализа семантики и структуры исследуемых конструкций.

Ключевые слова: каузативная конструкция, глагол-связка, сопоставительный подход, конструкционная грамматика.

Проблемы семантического синтаксиса в аспекте конструкционной грамматики. В современной лингвистике наблюдается возрастающий интерес исследователей к изучению проблем конструкционной грамматики. Конструкционная грамматика характеризуется как грамматика, которая при интерпретации формы и содержания выражений и фраз учитывает не только форму и содержание их компонентов, но и значение самих конструкций, которые налагают определенные ограничения на их компоненты. Конструкционная грамматика отличается от компонентных синтаксических теорий тем, что символическая связка между формой и традиционным значением является внутренней в первом случае и внешней – во втором [6, 7]. Возникшая в недрах концепций Ч. Филлмора и других лингвистов, сегодня конструкционная грамматика заявляет о себе как о когнитивной грамматике конструкций (см., например, [9, 10]). Отправной точкой таких исследований является синтаксическая конструкция, рассматриваемая не только как форма организации лексических единиц для передачи определенного грамматического значения, но как системный компонент, наделенный самостоятельным смыслом. **Актуальной** представляется интеграция методологических подходов грамматики конструкций, когнитивной лингвистики и сопоставительного метода и применение этих подходов к изучению целого ряда вопросов семантического синтаксиса. **Актуальность** исследования связана также с необходимостью дальнейшей систематизации накопленных знаний в этой области и недостаточным уровнем изученности специфики языковой реализации конструкций с каузативными глаголами в разноструктурных языках. Одним из объектов исследования конструкционной грамматики являются каузативные конструкции аналитического типа, например: *The police made him confess to the crime*, которые и рассматриваются в данной статье. Ее **целью** является обоснование и описание модели сопоставительного анализа структуры и семантики каузативных конструкций в английском и украинском языках

Различные подходы к изучению каузативов. В рамках теории каузатива, разработанной В.П. Недялковым и Г.Г. Сильницким, и в рамках теории диатез и залогов А.А. Холодовича [4, 5] выделяются следующие типы каузатива: лексический (предполагает наличие оппозиции некаузатив / каузатив, выражающейся противопоставлением разнокорневых морфем, например: *die – kill*), морфологический (предполагает образование каузативных глаголов от некаузативных при помощи специальных каузативных морфем или других грамматических способов, в частности аблаута, например: *lie – lay*), аналитический (предполагает наличие аналитических конструкций типа каузативный глагол-связка + полнозначный глагол). В данном исследовании рассматривается именно аналитический каузатив.

Анализ литературы по проблеме исследования свидетельствует о разработанности методологической основы и терминологического аппарата [4, 5] для изучения категории каузативности на материале разных языков.

Каузативные конструкции изучаются в рамках разных парадигм и подходов. Например, М. Лемменс описывает каузативные конструкции в английском языке, интегрируя достижения когнитивной грамматики, системной функциональной грамматики и реляционной грамматики [14]. Когнитивной интерпретации таких категорий, как агентивность, инструментальность, каузативность в терминах пространственных отношений (в аспекте пространственных отношений) придерживается и Р. Кинг [13]. Р. Кинг формулирует следующий семантический критерий каузативности: если выраженная в предложении пропозиция влечет за собой пропозицию о том, что объект, выраженный прямым дополнением переходного глагола, подвергается изменению состояния, то такая конструкция считается каузативной. Он считает, что интерпретация каузативных конструкций в терминах пространственной метафоры имеет преимущества над традиционными подходами, поскольку создает общую основу для объяснения того, что считалось ранее несовместимым [13, с. 974]. В когнитивно-пространственных терминах агенс рассматривается в качестве точечного источника энергии внутри протяженного пространства события. Действие агенса – это производство энергии. Если в состав конструкции входит пациенс, то энергия передается от агенса пациенсу. Для передачи энергии требуется посредник, и эту функцию выполняет инструмент, контролируемый агенсом: инструмент получает энергию от агенса и передает ее пациенсу. Таким образом, инструмент семантически «ближе» к событию по сравнению с агенсом, поскольку инструмент взаимодействует и с агенсом, и с пациенсом.

Пациенс поглощает энергию, генерируемую агенсом и передаваемую инструментом. С точки зрения когнитивного подхода изменение состояния пациенса можно рассматривать как «движение» от местоположения одного состояния к местоположению другого состояния. Изменение состояния – это пространство события, которое содержит и начальное и конечное местоположение состояния пациенса. Если изменение состояния каузируется другим событием (или действием), то тогда единственным способом перейти из начального состояния-местоположения s1 в конечное состояние-местоположение s2 является через пространство события действия e. В терминах топологии можно сказать, что пространство события e2 разомкнуто [11]. Два подмножества разделены пространством события e1 и единственный путь, соединяющий s1 и s2, должен преодолеть (пересечь) пространство события e1 [13, с. 975].

Исследование синтаксических структур как способа репрезентации знаний средствами языка представляет собой выстраивание концептуального пространства синтаксиса посредством моделирования наполняющих его структур знания и категоризации языковых средств его репрезентирующих [2, с. 534]. Для исследования концептуального содержания синтаксических структур используется теория когнитивных моделей, предложенная Дж. Лакоффом, которая служит основой для разработки способов когнитивного моделирования применительно к основным синтаксическим структурам. По утверждению Дж. Лакоффа, «в стремлении понять мир» человек использует «когнитивные модели». Это происходит «при теоретическом осмыслении» явлений и событий реальной действительности, «при создании научных теорий» [3,

с. 163]. К созданию моделей прибегают при изучении языковых явлений недоступных для простого наблюдения таких, как, например, синтаксические отношения. Суть данного процесса базируется на принципах концептуального анализа с учетом онтологического фактора и прагматических характеристик, накладывающихся на концептуальную структуру [2, с. 535-536].

Семантика и синтаксис каузативных конструкций рассматриваются и в работах по генеративной грамматике. Заслуживает внимания обзор основных точек зрения, сделанный А. Кименый [12]. Анализ, выполненный в рамках генеративной семантики, свидетельствует о том, что любой тип каузативной конструкции имплицитно идентичен, например, и лексический, и аналитический каузативы могут выражать одинаковое значение (ср. *He killed the chicken* и *He caused the chicken to die*). В пользу анализа, выполненного в рамках генеративной грамматики, свидетельствует и тот факт, что некоторые лексические каузативы могут переводиться на другие языки посредством аналитического или морфологического каузатива. Анализируя материал ряда языков, в частности, японского [16], банту [8], турецкого [18], лаху [15], ряд лингвистов отвергают возможность описания каузативных конструкций в терминах генеративной семантики как нерелевантного. В своих работах они убедительно продемонстрировали отсутствие синонимии между аналитическим и лексическим каузативом. Так, например, в английском языке следующие каузативные конструкции выражают различные значения, а именно прямую каузацию или контроль, не-

прямую каузацию или наличие промежуточного субъекта, намеренную или случайную каузацию [12, с. 224]: а) *He caused the boy to read the book*. б) *He made the boy read the book*. в) *He had the boy read the book*. Эмпирический материал свидетельствует также о том, что лексический и аналитический каузатив отличаются и синтаксически. В частности, лексический каузатив подвержен ряду трансформаций, которые невозможно осуществить в случае с аналитическим каузативом. Таким образом, можно сделать вывод, что генеративная грамматика игнорирует морфологию и концентрирует внимание, главным образом, на синтаксисе, а именно на правилах структуры словосочетания и правилах трансформации. Как отмечает А. Кименый [12], синтаксис каузативных конструкций в рамках генеративной грамматики – это правила порядка слов и строгой субкатегоризации, т.е. определяющие тип субъекта и дополнения, сочетающегося с глаголом.

Как отмечалось выше, представлены убедительные аргументы, отвергающие объективность трансформационного подхода в исследовании каузативных конструкций. А. Кименый предлагает рассматривать каузативные конструкции в парадигме семиотического подхода [12]. Как известно, в рамках семиотического подхода доминирует принцип «одно значение, одна форма». Этот подход разделяют такие лингвисты, как Р. Якобсон, Р. Антилла, М. Шапиро, Х. Андерсен. Они считают, что целостную структуру языка нужно рассматривать в терминах семиотики. В контексте данного исследования важно то, что, различные каузативные конструкции выражают специфическое значение и выполняют определенную функцию. Как полагает А. Кименый [12], лексический, морфологический и аналитический типы каузативов имеют разные значения и функции. Согласно принципу «одно значение – одна форма» различные формы имеют различные значения, однако различные значения могут быть выражены одной и той же формой из-за того, что количество языковых знаков не бесконечно. Применение трансформационного анализа в этой связи не является продуктивным, поскольку в результате так называемых функциональных трансформаций происходит изменение значений. Подобные трансформации могут быть ограничены некоторыми контекстами [12, с. 243].

Модель сопоставительного описания семантики и структуры КК. В качестве методологической основы в исследовании конструкций с каузативными глаголами-связками использована модель каузативной конструкции В.П. Недялкова [4]. Представляется необходимым сделать некоторые уточнения. По мнению исследователей аналитического каузатива в английском языке, аналитические каузативные конструкции синтаксически реализуются в инфинитивном обороте Complex Object. Как отмечает Б. Комри, синтаксическая структура КК в таком случае имеет вид: матрица, в состав которой входят именная группа (каузатор), + вложенное предложение, состоящее из субъектно-именной группы (человек, фактически выполняющий действие), + некое количество объектно-именных групп, в зависимости от валентности глагола. Схематически порядок этих элементов иллюстрируется следующим образом: Subject – direct object – indirect object – other oblique constituent ‘Субъект-прямой объект-непрямой объект-другой косвенный элемент’ [4]. Связочный

каузативний глагол являється головним компонентом каузативної конструкції. Каузативні глаголи (далі КГ) характеризуються широкою семантикою. Найбільший об'єм значень зафіксовано у таких каузативних глаголах, як *let, make, get, have, робити, давати, дозволяти, примушувати*. Данні КГ в роботі розглядаються як зв'язочні, т.е. не виражають конкретне діяння.

Для зручності описання семантичних особливостей КК з глаголами-зв'язками (далі КГС) використовуються формули тлумачення (далі ФТ), що дозволяють інтерпретувати семантичні ролі компонентів вивчаємих конструкцій, в частині, Ag означає семантичний суб'єкт КК, Adr – адресат, O – об'єкт, V – діяння, Cond – стан, Sit – ситуація. Наприклад, значення КК в прикладах англ. ... *and they let him go his way unmolested* [London, *The Call of the Wild*, p. 23] і укр. *Коли б ти був такий сміливий, як Марко, ти не дав би своїх дітей продавати панам на печеню ...* [Коцюбинський, *Фата моргана*, с. 54] можна пояснити з допомогою ФТ «Суб'єкт S дозволяє об'єкту O виконати діяння V».

Семантична класифікація КГС в англійській мові налічує 12 типів, а в українській – 10 типів. Більше кількість семантичних типів в англійській мові пояснюється аналітичним характером цієї мови, що дозволяє використовувати КГС для вираження більш широкого спектра значень (подробнее см. [1]). Виділені семантичні типи ілюструють широкий діапазон частних видів каузативу, деталізують її основні типи – фактивність, пермисивність, асисивність.

Сучасний погляд на КК передбачає її розгляд з точки зору теорії динаміки сил [17]. Її суть можна описати наступним чином: каузативні і інші ситуації з ряду сили-динаміки концептуалізуються в формі базових ситуацій сили-динаміки, в яких одна сила (антагоніст) пов'язана певним чином з іншою силою (агоністом). Обидві сили мають властиву їм тенденцію до спокою або руху. В залежності від того, протиставляються їм антагоніст і агоніст, відповідно, їх сили, ситуація-результат може бути або спокою, або рухом.

КК з глаголами-зв'язками представляють собою класичний тип каузативної моделі [17]: одна сила (агоніст), прагнуча до спокою, протиставлена іншій силі (антагоністу), продовжуючій опір і змушувачій агоніста рухатися, наприклад: *The brisk wind made yellow leaves fly away*.

Л. Талмі виділяє цілий ряд типів каузативної ситуації, серед них: початкова точкова каузативність, послідовна каузативність, автономні події, точкова / неперервна або продовжувальна каузативність, інструментальна каузативність, каузативність події, каузативність цілі, каузативність діяння, сприятелівство каузативності, каузативність агенса, каузативність автора, каузативність експериментатора, каузативність діяння агенса, каузативність ланки дій [17]. Л. Талмі розмежує поняття агенса (agent – A), автора (author – Au), експериментатора (undergoer – U), наприклад: *I (A) hid my pen somewhere in the kitchen; I (Au) hid my pen somewhere in the kitchen; I (U) hid my pen somewhere in the kitchen*.

Класифікація КК з точки зору каузативних відносин за вказаними критеріями включає в себе різні типи таких відносин. Можливо логічно передбачити, що в

КГС, складених з матеріалу нашої роботи, можуть бути зафіксовані всі типи. Однак, як свідчить емпіричний матеріал, деякі типи каузативних відносин в КГС не відзначені. Що стосується виділених типів, вони характеризуються різною частотністю. Наприклад:

1. **По ступеню складності і по характеру актуалізованого елемента** розрізняються автономні події, події, що відбуваються як результат каузативного діяння (або базова каузативна ситуація), каузативність події, актуалізація інструмента каузативності, ненавмисна каузативність діяння (або авторська каузативність), навмисна каузативність діяння (або агентивна каузативність). КГС з глаголами *to let* в англійській мові і *давати* в українській мові частіше за все представляють події, що відбуваються як результат каузативного діяння (т.е. базову каузативну ситуацію), наприклад: *Their quick answer let the owner make up a decision immediately* [Mansfield, *The Garden Party*]. *Студент мовчав і це дало йому можливість почути своє дихання* [Андрухович, *Московіада*].

2. **По кількості зв'язок в каузативній ланці** розрізняються автономні події, двох- і трьохподійні каузативні ланки. Найчастіше типи каузативних ланок в англійській мові представлені автономними (англ. *The king let them sit* [Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*]), а в українській мові – двохподійними ланками (укр. *Удари крапель по даху не давали йому зосередитися* [Гончар, *Собор*]).

3. По ступеню неперервності каузативної ланки розрізняються неперервна і преривиста каузативні ланки. Матеріал вибірки показав, що найбільш продуктивними в мові вибірки є преривисті ланки, наприклад: англ. *The man let his pack have a rest by stopping near small shelter where the wind couldn't reach them*. [London, *The Call of the Wild*], укр. *Підійшовши ближче до дому, він наблизився до Багря і, як потім з'ясувалося, дав йому знати про бригадира* [Гончар, *Собор*].

4. **По ідентичності протікання во часі або в просторі каузативного і каузативного діяння** розрізняються протяжно-довготривала каузативність і одноразова точкова каузативність. Найчастіше в обох мовах проявився другий тип, а саме точкова каузативність: англ. *Let us accept our defeat like brave men and eat another banana* [Henry, *Cabbages and Kings*], укр. *...коли той підійшов, вона дала йому дорогу*. [Хвильовий, *Вальдшнепи*].

5. **По актуалізації подолання опору і усунення перешкоди** розрізняють реалізовану каузативність і дозволену каузативність. Серед прикладів вибірки переважає дозволена каузативність, наприклад: англ. *I know the won't mind to let us stay here for some time* [Synge, *The Shadow of the Glen*], укр. *...Чому б ні. Я ще дам вам сказати, а зараз слухайте мене* [Гончар, *Собор*].

6. **По масштабу цілеспрямованості з боку суб'єкта** слід розмежувати каузативність агенса, каузативність автора, каузативність експериментатора. Найчастішим типом виявилася каузативність експериментатора, наприклад: англ. *And don't let him fall asleep while on guard* [London, *The Call of the Wild*], укр. *...Почекав і дав їм заспокоїтись...тілком тоді заговорив* [Загребельний, *Переходимо до любові*].

7. **По характеру інформованості про наслідок каузативного діяння** розрізняються каузативність агенса і каузативність діяння з певною метою. В нашій слу-

чає однаково високою частотністю характеризуються оба типи. Прикладами каузативної агенси служать: англ. *John had the dogs calm down by shouting at them* [London, The Call of the Wild], укр. *Я не давав йому засмучуватись за цим приводом* [Гончар, Собор]. Каузативна дія з визначеною метою спостерігається в прикладах: англ. *In order to be on the safe side Buck made the rival reach him from the side* [London, The Call of the Wild], укр. *Раніше вони давали знати про себе лише вночі* [Андрухович, Московіада].

8. **По характеру внутрішньої спрямованості** розмежовують автономне подія і каузативну дія агенси. Цей критерій виявився не типовим для конструкцій з каузативними дієсловами-зв'язками.

9. **По ступеню самоуправляемості в середині каузативної ланки** виділяють каузативну дія агенси і побудовуючу каузативну дія (каузативну дія). Матеріал вибірки виявився насичений прикладами обох типів. Каузативна дія агенси зафіксована в англ. *The hostess let the housemaid relax by saying a few soothing words* [Doyle, The Hound of Baskervilles], укр. *Цілу ніч Аглія не давала йому спокою – цілу ніч він думав про зустріч з нею* [Хвильовий, Вальдшнепи]. Побудовуюча каузативна дія позначена в англ. *Don't bother to make servants come up to us – we are alone here* [Mansfield, The Garden Party], укр. *Давайте за тиждень знову зустрінемося* [Андрухович, Московіада].

10. **По кількості випадів самонаправленості в каузативній ланці** розрізняють двох-, трьох- і чотиричленну ланку дій. Найбільш характерними для конструкцій з каузативними дієсловами-зв'язками є трьохчленні ланки, наприклад: англ. *Oh, do let me help to undo it* [Carroll, Alice's Adventures in Wonderland], укр. *...Однак результат моєї легковажності не дава зосередитися на домашніх справах...* [Загребельний, Переходимо до любові].

Розгляд КГС з точки зору теорії динаміки сил дозволяє зробити висновок про універсальний характер представлених о каузативності в картині світу різних лінгвокультурних спільнот, про переважну схожість в кодуванні інформації причинно-наслідкового характеру. Можливі відмінності пов'язані з особливостями вербалізації засобами різноструктурних мовних компонентів каузативної конструкції. Оскільки в КГС з дієсловами-зв'язками не завжди спостерігалася кореляція семантичних актантів і синтаксических ролей, завдання наступного етапу аналізу є характеристика КГС по синтаксическим типам. Описання засобів формального вираження компонентів каузативних конструкцій також входить в перспективні завдання дослідження.

Література:

1. Бессонов Н.Ю. Каузативні дієслова-зв'язки в англійській та українській мовах / *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*: [науковий журнал / голов. ред. В.Д. Каліущенко]. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 9. – № 1 (25). – С. 67–78.
2. Давыдова Е.И. О синтаксических структурах как способе репрезентации знаний в языке // *Когнитивные исследования языка*. Вып. XIV: Когнитивная лингвистика: итоги, перспективы: материалы Всероссий. науч. конф. 11-12 апреля 2013 года / отв. ред. вып. Л.А. Фурс. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2013. – С. 534–537.
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.

4. Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология морфологического и лексического каузативов // *Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив*. – Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинградское отделение, 1969. – С. 20–50.
5. Холодович А.А. Типология каузативных конструкций (морфологический каузатив). Под ред. А.А. Холодовича. – Ленинград: Изд-во «Наука», Ленинградское отделение, 1969. – 312 с.
6. Comrie B. The syntax of causative constructions: cross-language similarities and divergences // In: M. Shibatani (ed.). *Syntax and semantics 6: the grammar of causative constructions*. – New York: Academic Press, 1976. – P. 261–312.
7. Croft W. *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. – Oxford: Oxford University Press, 2001.
8. Givón T. *Bantu causatives* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 325–351.
9. Goldberg A. E. *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995. – 271 p.
10. Goldberg A. *Constructions at work. The Nature of Generalizations in Language*. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 290 p.
11. Henle M. *A Combinatorial Introduction to Topology*. – San Francisco: W.H. Freeman and Company, 1979
12. Kimenyi A. A Semiotic Analysis of Causative Constructions // *Linguistics*. – 18 (1980). – P. 223–244.
13. King R.T. *The Cognitive Grammar of Cognitive Constructions in German and English* // In W. Bahner (ed.) *Proceedings of The Fourteenth International Congress of Linguists*. – Berlin: Akademie Verlag, 1990. – P. 973–975.]
14. Lemmens M. *Lexical Perspectives on Transitivity and Ergativity: Causative Constructions in English*. – Amsterdam: John Benjamins, 1998. – 268 p.]
15. Matisoff J. *Lahu causative constructions* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 413 – 441.
16. Shibatani M. *The Grammar of Causative Constructions; a Conspectus* // *Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 1–40.
17. Talmy L. *Lexicalization patterns: Typologies and universals*. 1987. *Berkley Cognitive Science Report 47*.
18. Zimmer K. *Some Constraints on Turkish causatives* // In M. Shibatani (ed.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics*. – New York: Academic Press, 1976. – Vol. 6. – P. 399–410.

Бессонов Н. Ю. Модель з'явального аналізу структури та семантики каузативних конструкцій у різноструктурних мовах

Анотація. В статті у межах конструкційної граматики розглянуто особливості каузативних конструкцій з дієсловами-зв'язками у різноструктурних мовах. Подано огляд основних підходів до аналізу каузативних конструкцій, запропоновано модель з'явального опису семантики та структури досліджуваних конструкцій.

Ключові слова: каузативна конструкція, дієслово-зв'язка, з'явальний підхід, конструкційна граMATика

Byessonov N. Structure and Semantics of Causative Constructions in Non-cognate Languages: Model of Contrastive Analysis

Summary. The article addresses causative constructions in non-cognate languages. The constructions under study are treated in terms of construction grammar. A review of the basic approaches to the causative constructions analysis is suggested. A model of contrastive analysis of their semantics and structure is discussed.

Key words: causative construction, linking verb, contrastive analysis, construction grammar.